

ПРОБЛЕМА МИСТЕЦТВА, ХУДОЖНИКА, РЕАЛЬНОСТІ У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ ХІХ ст.

УДК 821.111-1.09 "1789"

Т. В. Демко

Львівський національний університет імені Івана Франка

АЛЕГОРІЯ ПІЗНАННЯ В ПОЕМІ ВІЛЬЯМА БЛЕЙКА «КНИГА ТЕЛЬ»

«Книга Тель», одна із найбільш ліричних поем Вільяма Блейка, має нескладний сюжет, але за ним криються численні інтерпретації та множинні смислові пласти. Зроблено спробу узагальнити погляди європейських і американських дослідників на трактування твору та, проаналізувавши образну систему поеми, осмислити центральний образ, як алегорію, проєктовану на поетологічний рівень творчості В. Блейка.

Ключові слова: В. Блейк, «Книга Тель», алегорія, пророцька поема.

«Книга Тель», одна из самых лирических поэм Уильяма Блейка, имеет несложный сюжет, но за ним кроются многочисленные интерпретации и множественные смысловые пласты. Сделана попытка обобщить взгляды европейских и американских исследователей на трактовку произведения и, проанализировав образную систему поэмы, осмыслить центральный образ, как аллегория, проектируемую на поэтологический уровень творчества У. Блейка.

Ключевые слова: У. Блейк, «Книга Тель», аллегория, пророческая поэма.

«The Book of Thel» is one of William Blake's most lyrical poems and has a simple plot, but consists of multiple semantic layers which led many scholars to numerous interpretations. An attempt is made to summarize the views of European and American researchers on the interpretation of the work, to analyze the poem's image system and to view the central image as an allegory, projected onto poetological level of W. Blake's works.

Keywords: W. Blake, «The Book of Thel», allegory, prophetic poem.

У XVIII сторіччі в середовищах освічених європейців спостерігалось збільшення цікавості до тем, пов'язаних із людськими ідентичністю, становленням і пізнанням, набували актуальності дискусії про відоме й невідоме та межі знання. Поширеними були ідеї Локка, Г'юма, Ляйбніца та інших. Як ерудована людина свого часу, Вільям Блейк знав праці відомих філософів та стежив за розвитком філософської думки, хоча його світогляд принципово вирізнявся [2, с. 25]. Це мало вплив на творчість поета, а проблема пізнання цікавила Блейка чи не найбільше.

У своїх ранніх малих пророцьких книгах поет порушує проблеми сприйняття світу та себе у світі, торкається складних екзистенційних тем. Ці поеми поєднують ускладнену проблематику, унікальність форми та авторський дизайн. «Книга Тель» – перша опублікована поема Блейка, яку включають до «Пророцьких книг» (бл. 1789 р). Це одна із його найкоротших та найбільш ліричних поем. «Книга Тель», як й інші літературні твори англійського митця, є гравюрою, де текст автор сам поєднав із малюнком.

Актуальність дослідження цієї поеми зумовлена, по-перше, недостатньою увагою до творчості Блейка з боку українського літературознавства, по-друге, потребою в узагальненні поглядів європейських і американських науковців на інтерпретацію твору, по-третє, закономірним включенням і місцем поеми у просторі авторської міфології.

З огляду на те, що поема має багато смислових пластів, існує чимало трактувань «Книги Тель». Серед найпомітніших праць – дослідження таких науковців як С.Ф. Деймон (S.F. Damon), К. Рейн (K. Raine), Дж.М. Гарпер (G.M. Harper), Р.Ф. Глекнер (R.F. Gleckner), Н. Боґен (N. Bogen), М.Л. Джонсон (M.L. Johnson), М. Левінсон (M. Levinson), Д. Рід (D. Read) та ін. Розбіжності у їхніх поглядах починаються із виокремлення та інтерпретації образу головного героя твору. С. Деймон, К. Рейн та Дж.М. Гарпер вважають, що центральний персонаж – Тель, і трактують цей образ як дух, що тікає від тягаря народження у світ. Інші дослідники: Р.Ф. Глекнер, Н. Боґен, М.Л. Джонсон, сприймають Тель як людиноподібну істоту, котрій притаманні людські риси і якості. Але найпереконливіше, на нашу думку, звучить теорія Марджорі Левінсон про те, що Тель – це алегорія Бажання, яке стверджує себе крізь вслухання до свого власного голосу, проєктованого назовні через голоси персонажів, яких вона зустрічає на своєму шляху. На думку дослідниці, акт самого мовлення і є головним героєм поеми, а Тель, як центральний образ, є «сурогатом» для читача, функцією, що має риси, впізнавані людиною [9, с. 287].

Ім'я «Тель» походить із грецького кореня «θέλω» («thélō»), що означає «бажати». Хто ж така Тель? Персоніфікація душі, що втікає із низького царства смертних, щоб жити у рафінованому вимірі (С.Ф. Деймон); смертна істота у стані чистої Невинності, яка бачить брехню довкола та не може / не хоче переходити у стан Досвіду (Р.Ф. Глекнер); щось середнє між надприродним і природним, що врешті відкидає матеріальне на користь нематеріального (Н. Боґен)?

Кетлін Рейн вважає, що «Книга Тель» – це діалог між неоплатонізмом і алхімічною філософією. Неоплатонічний погляд на жахи тимчасового життя зіштовхується з баченням неспинних процесів вічної трансформації.

Твір справді перегукується з ідеями неоплатонізму, сведенборґіанства і алхімії. Натяки на неоплатонічну доктрину відчуваються в постаті Тель, яку можна вважати за ненароджену душу, що втікає від агонії зішестя у світ смертних і жахається від тимчасовості життя. Тель боїться, і страх криється в усьому: вона із жахом усвідомлює, що є смерть, як кінець існуванню [7, с. 88].

Кожен із образів, які зустрічає Тель (Квітка, Хмаринка, Хробак і Грудка Глини), невпинно змінюється й перетворюється. Цикли перетворень викликають в Тель цікавість і змушують продовжувати свій квест-пошук відповідей. Сама поема розповідає про глобальний рух тремкої постаті у своїй трансформації, нагадуючи про зв'язок із алхімією.

Помітно і вплив сведенборґіанства, яким на той час поет захоплювався, але вже починав розходитися із чітко прописаними доктринами [7, с. 95]. Є свідчення, що 1789 року Блейк читав і законспектував працю Сведенборґа «The Wisdom of Angels...». Це мало вплив на його розуміння ідентичності людини, що була прописана у доктрині Сведенборґа про три рівні існування: природний, духовний і небесний.

На час роботи над «Книгою Тель» Блейк вже відчував у собі голос пророка, рівноцінний своєму поетичному голосу, проявленому найповніше на той час у циклі поезій «Пісні Невинності». Пошуки нових способів якомога кращого вираження власних мистецько-філософських ідей привели митця до винаходу нового способу друку – ілюмінованого гравіювання. Цей метод передбачав поєднання тексту з малюнком, які наносилися на мідні пластини стійкими до кислот фарбами; там де метал не був покритий фарбою, кислота, в яку пластини занурювалися, проїдала шари до потрібної товщини. Після цього із пластин робився відтиск під пресом [13, с. 37]. Автор ставився до цього процесу творіння як до священної мистецької дії. Йому це, за свідченнями біографів, нагадувало біблійну історію про те, як Бог записав свої закони на глиняних табличках. Цей процес економічно себе ніколи не виправдав, але Блейк про це не шкодував: «If a method of

Printing which combines the Painter and the Poet is a phenomenon worthy of public attention, provided that it exceeds in elegance all former methods, the Author is sure of his reward» [7, с. 191].

Поема має нескладні, на перший погляд, сюжет і персонажну систему. Блейк робить центральним образом Тель, дівчину-пастушку, яка живе в ідилічному світі (*«the vales of Har»*). Це відповідає традиції англійської літератури, де пасторальна тематика присутня від епохи Ренесансу (А. Берклі, Е. Спенсер) до XVIII сторіччя (А. Поуп). Блейк надає нове життя образу пастушки, переосмислює його. Найповніше образ Тель розкривають порівняння й епітети – водночас вони описують і самосприйняття персонажа: на позначення Тель у тексті стало використовується епітет «*virgin*» – «незаймана», «діва», а сама вона про себе говорить то від першої то від третьої особи – неспроможна осмислити свою ідентичність. Пошуки ідентичності змушують Тель розпочати свій квест, який стає рушієм і вектором твору. Автор використовує традиційний в європейській літературі мотив дороги, як об'єднавчий композиційний елемент. Завдяки цьому події в поемі відбуваються в чіткій логічній послідовності. Коли в Тель виникає асоціація з конкретним образом – артикулюється алегорія – цей образ їй зустрічається як одна із персоніфікацій природи. Раннім малим пророцьким книгам Блейка («Тіріель», «Видіння дочок Альбіону») притаманний мотив дороги, щоправда, шлях тут здебільшого абстрактний – долання відстаней переноситься в площини різних хронотопів [1, с. 252]. Проте в «Книзі Тель» автор чи не вперше вводить принцип «вирушити і повернутися». Блейк застосовує тут цей структурний елемент, а потім щоразу звертається до нього аж до останніх сторінок своєї пізньої поеми «Єрусалим». Тель розпочинає шлях, спустившись на землю зі свого ідеального світу, вона шукає відповіді на питання, чому її життя ілюзорне й безцільне, чому в'януть і вмирають квіти: «*why fades the lotus of the water? / Why fade these children of the spring, born but to smile & fall?*» [3, с. 3]. Вона порівнює своє життя до перехідних, безформних речей: «*Thel is like a watry bow, and like a parting cloud, / Like a reflection in a glass, like shadows in the water, / Like dreams of infants, like a smile upon an infant's face, / Like the dove's voice, like transient day, like music in the air*» [3, с. 3]. Тель сподівається, що такою самою тихою й непримітною буде й її смерть, подібна до тихого сну.

У пошуках відповідей на свої питання, Тель зустрічає Конвалію, яка на гравюрах Блейка зображена молодою жінкою. Автор створює два типи образів: поетичний і візуальний. Це унікальний випадок, коли поет сам ілюструє власний твір і цим розширює можливості слова, задає соціокультурний вектор сприйняття образів. Конвалія називає Тель володаркою, а себе «водянистою рослиною» (*«watry weed»*) і пояснює, що, хоча вона й слабка, але Господь «*that smiles on all*» [3, с. 4] любить її та втішає, що й після того, як квітка «розтане» чи її з'їсть ягня, вона неодмінно розквітне – Господь подарує їй щасливе життя на небесах: «*To flourish in eternal vales*» [3, с. 4]. Квітка навіть не боїться ягняти, яке насолоджується її ароматом і з'їдає її собі на користь; пилок квітки допомагає бджолам очистити мед; її запахи, розкидані на травах, дають нову силу коровам після доїння та заспокоюють диких коней. Конвалія пропонує це як відповідь на питання Тель, але не може переконати її, бо Тель власне життя здається недовговічним («*But Thel is like a faint cloud kindled at the rising sun: / I vanish from my pearly throne, and who shall find my place?*» [3, с. 4]); вона скаржиться, ще не знайшла мети життя. Тоді квітка викликає Хмарину і зникає. Тель порівнює себе із хмарами, налякана тим, що вона «проміне» («*pass[es] away*» [3, с. 4]), каже, що не відчуває себе корисною та не має ніякої радості в житті, роздумує про безцільність існування. На це Хмаринка відповідає: «*when I pass away / It is to tenfold life* [3, с. 5]», – після того, як хмарина розчиниться і стане росою, життя квітів і людей стане багатшим та кращим. Далі Хмарина, що на гравюрах змальована в чоловічому образі, розповідає

міфологізовану історію про кругообіг води в природі, про те, як вона злучається з росою, і вони несуть поживу для квітів. Це тільки глибше переконує Тель, що сама вона лише споживач – тішиться життям, але нікого не може нагодувати і помре лише, щоб бути «їжею для хробаків» [3, с. 5]. Хмарина їй заперечує: навіть годування черв'яків є цінним призначенням, тому що усі життя пов'язані. Вона викликає Хробака. У Блейковій ілюстрації до цього епізоду Хмара та Черв'як також мають людську подобу, як і Конвалія. Конвалія і Хмаринка репрезентують світ метаморфоз, де є самодостатність і саможертвоність. Натомість Хробак не може говорити, але він може плакати, і Тель жаліє його, уявляючи, що він, як дитина без матері. Замість Хробака в діалог із Тель вступає Грудка Глини. Вона повторює думку Хмари, що: «ми живемо не для себе» (*«we live not for ourselves»*) [3, с. 5] і що навіть вона, глина – холодна і темна – заслуговує любові того *«that loves the lowly, [he] pours his oil upon my head, / And kisses me, and binds his nuptial bands around my breast / And says: 'Thou mother of my children, I have loved thee / And I have given thee a crown that none can take away.'* [3, с. 6]». У цих рядках є алегорія на те, як Христос став людиною з глини (так само, як Адам) [4, с. 47]. Глина виступає тут як архетип праматері, вона зволожує і живить усе живе, навіть черв'яка. Це співзвучно із вірою самого Блейка в те, що навіть глина, яка огортає трупи, чи черв'яки, які їх поїдають – оточені теплом материнської любові, тобто усе живе – священне (ідея, яку поет неодноразово стверджував у свої творах). Те, що почула Тель, вразило її: вона знала, що Бог любить усі створіння і покарає тих, хто навмисне шкодить їм, але вона не знала, що Бог піклується і плакає кожного окремого черв'яка: *«Alas! I knew not this, and therefore did I weep... / And I complaind in the mild air, because I fade away»* [3, с. 6]. Грудка Глини запрошує Тель увійти у підземний світ: *«O Queen, enter my house? 'tis given thee to enter / And to return»* [3, с. 6]. Тель входить в інший світ, де багато могил «лож мертвих», і де *«the fibrous roots / Of every heart on earth infixes deep its restless twists»* [3, с. 6]. У цьому страшному місці, без радощів світу, Тель знаходить свою могилу, сідає поруч неї і чує голос, схожий на її власний. Цей голос у формі питальних речень, використовуючи образи смерті, сексуальності, жаху, апелює до образів Петрарки, називає органи чуття і пророкує, як кожен повинен зазнати страждання. Поема завершується втечею Тель із криком жаху до Долини Гару, звідки й почався її квест.

Із сюжету видно, що Тель стоїть перед екзистенційним вибором: вона може взяти участь, як і персоніфікації природи (яких вона наділяє голосом), у процесі відновлення, продовження життя у світі або бути споживачем, який відчуває провину через власну непотрібність, або ж переосмислити власне ставлення до життя і побачити своє місце в існуванні. За Блейком, Тель цілком спроможна зробити правильний вибір, оскільки вона сама нагадує Природу, тоже може злитися з нею і так само, як персоніфікації природи, відбутися в ній, понад своє смертне життя. Але Тель бачить у цьому минущість і це створює конфлікт у поемі. З усіх образів твору Хробак – найближчий до Тель своєю вразливістю, але, на відміну від неї, він приймає життя беззаперечно. Хробак – асоціюється зі смертю, бо він поїдає трупи, а через фалоподібну форму багато дослідників пов'язують його із сексуальністю, яку Тель ще не відкрила для себе (у тексті поеми її описує епітет «*virgin*»), відтак, те, що непритаманно їй – не може бути почутим, тому Хробак не може говорити із Тель. Грудка Глини запрошує її увійти у свій дім, щоб та могла розділити з нею і її дітям, Хробаком, радість від того, який безпечний і повний любові світ. Натомість Тель цього не відчуває, а опиняється на кладовищі.

Емблема цвинтаря тут не випадкова, більшість дослідників не приділяють достатньої уваги походженню образу Тель. На думку Деніса Ріда, виникнення образу Тель апелює до творчості англійського поета цвинтарної лірики Джеймса Герві (James Hervey) [12]. Поезії Герві були популярними в другій половині XVIII ст. і мали вагомий вплив на розвиток цвинтарної лірики (Е. Юнг, Т. Грей).

В поемі «Роздуми серед могил» («*Meditations Among The Tombs*») Герві змальовує пейзаж сільського цвинтаря і передає роздуми про мерців, що лежать у могилах; про спокій і звільнення від життєвих турбот; і, зокрема, про дитину, яка народилася мертвою, таким чином вирішивши не народжуватися у світ смертних. Тут можна побачити зв'язок із образом Тель на початку поеми. Ставлення Блейка до життя і смерті радикально відрізняється від поетів цвинтарної лірики. Блейк стверджує творчу і відновлювальну силу життя, на відміну від песимістичних поглядів поетів «цвинтарної лірики». Сприйняття смерті як того, без чого не можна пізнати життя – одна із ключових рис екзистенціалізму, до якого наближається поет, випереджаючи час.

У своїх космологічних поглядах на життя Блейк не тікає від смерті – безсмертя, на думку поета, не є поза смертю, а є якістю, що притаманна людині, є всередині неї: не потрібно тікати від життя, а прийняти себе як частину світу, яка має своє вічне місце в ньому. Тель не має сміливості цього зробити. Голос біля могили має навчити інших не вмирати, а жити. Це протиставлення до ненародженої дитини з поезії Герві, де немовля обрало шлях протилежний до смертного життя.

«Книгу Тель» розпочинає (а в найперших редакціях поеми – завершує) короткий афористичний чотиривірш – «гасло»: «*Does the Eagle know what is in the pit? / Or wilt thou go ask the Mole: / Can Wisdom be put in a silver rod? / Or Love in a golden bowl?*» [3, с. 3]. Він налаштовує читача на сприйняття філософського рівня тексту. Бінарні опозиції в перших двох рядках репрезентують два протилежні способи бачення і сприйняття: погляд Орла – об'єктивний погляд зверху на землю, що дозволяє оцінити її розміри і порівняти до розмірів інших предметів; і погляд суб'єктивний – погляд Крота, який бачить землю зсередини, не маючи змоги досягнути її повністю, а лише частинами. Ці два погляди зазвичай не поєднуювані, бо Орел не сидить в землі, а Кріт не вміє літати; вони дають тільки часткове бачення цілого. У «Прислів'ях пекла» (трактаті, над яким робота тривала приблизно в той час, що і над «Книгою Тель») Блейк пише: «Ти не дізнаєшся, що є достатнім, якщо не знатимеш, що понад міру» [3, с. 37]. У другій частині чотиривірша висловлено рівноцінні із першою ідеєю (про що свідчить двокрапка, яка ділить «гасло» на дві частини) [10, с. 633]. За типом кожне із чотирьох речень є питальним і натякає на двозначні відповіді. Орел бачить тільки те, що в небі, а для того щоб дізнатися, що є на землі, необхідно питати у крота, що є більш приземлений. Тут можна провести паралель до тексту поеми – так само Тель знає світ тільки з одного погляду, будучи в ідеальному вимірі безтурботності, але задається питаннями про невідоме і шукає відповіді в тих, що на/в землі.

Яка ж функція питань у «Книзі Тель»? Ми погоджуємося із думкою, яку висловила і детально аргументувала за допомогою методу уважного читання Марджорі Левінсон. Згідно з її теорією, Тель сама відповідає на свої питання, артикулюючи, як черевомовець чи лялька, відповіді. Єдине, що вона дізнається – це нові інтонації і тони, які виникають після повторення чи відлунювання власних тверджень, промовлених спочатку в формі непевних питань. Тобто Тель сама знає відповіді, єдине, чого їй бракує – це впевненості. Коли те саме висловлює хтось інший, вона більш схильна довіряти.

Наділяючи голосом персоніфікації природи, Тель слухає сама себе. Іншими словами, дивлячись углиб алегорії – Бажання (якщо пам'ятати етимологію імені Тель), шукає свою причину і мету. Отже, сюжет поеми слугує простором для розгортання діалектичного діалогу, мовні акти якого і є героями поеми [9, с. 296].

Стверджуючи це, ми приходимо до висновку, що в тексті «Книги Тель» є проєкції на поетологічний рівень твору – тобто присутня мета – текстова модель/схема як писати поетичний твір. Блейк створює алегорію Пізнання (Тель як персоніфікацію Бажання, що шукає власну ідентичність, пізнає себе); а Тель, у тексті поеми створює персоніфікації природи, які резонують її власні ідеї. Саме тому

вона не може наділити Хробака мовою. Хробак – символ сексуальності і смертності – тих досвідів, яких Тель не має. Тут, повертаючись до аналізу гасла Тель, варто зазначити, що два погляди: орла і крота, суб'єктивний і об'єктивний, починають зближуватися, і Грудка Глини, як медіатор між двома станами Невинності і Досвіду, дозволяє Тель отримати новий погляд, який врешті-решт лякає її і змушує втекти до «зони комфорту» (Долини Гару).

Прикметним є той факт, що за часом написання «Книга Тель» знаходиться між поетичними збірками «Пісні Невинності» і «Пісні Досвіду». В тексті поеми можна вловити взаємозв'язки з емблематичними поезіями зі згаданих збірок. Тель рухається з Долини Гару до підземного світу, а потім повертається назад, змінивши своє розуміння. Аналогічно розвиваються ідеї автора перед створенням «Пісень Досвіду», пройшовши етап «Пісень Невинності». Алегоризація голосу Бажання до Пізнання співзвучні як у Тель, так і в самого автора.

Отже, проаналізувавши погляди на інтерпретацію «Книги Тель», узагальнимо, що ситуацію Тель можна розглядати як алегорію руху до народження / смерті особистості (про що свідчать джерела походження образу), або відхід від стану Невинності і рух у напрямку Пізнання, або ж як алегорію Пізнання, яке мотивує / рухає поетичну дію (що доводить наведений вище аналіз). Сам текст поеми передає цей загальний рух через зміни барв, часу і місця – від ранку, світлої пори дня, до сутінок, тіні та ночі. Відкритий кінець твору оптимістично спонукає читача до життєствердних ідей Блейка, котрий щоразу завершує свою міфологічну картину ніби на півслові і переносить у новий цикл розвитку свого поетичного світу до вищих філософських рівнів у пророцьких книгах – результаті дуже якісного переосмислення багатьох традицій англійської літератури.

Бібліографічні посилання

1. Демко Т. Концептосфера поеми Вільяма Блейка «Видіння дочок Альбіону» / Т. Демко // Іноземна філологія. – 2014. – Вип. 127. – Ч. 1. – С. 249–256.
2. Ackroyd P. Blake : A Biography / Peter Ackroyd. – New York : Ballantine Books, 1997. – 399 p.
3. Blake W. The Complete Poetry and Prose of William Blake / William Blake; ed. by David V. Erdman. – Berkeley and Los Angeles, CA : University of California Press, 1982. – 1414 p.
4. Bloom H. The Visionary Company: A Reading of English Romantic Poetry / Harold Bloom. – New York : Doubleday and Company, 1961. – 465 p.
5. Damon S.F. A Blake Dictionary : The Ideas and Symbols of William Blake / Samuel Foster Damon. – Hanover, N.H. : Dartmouth College Press, 2013. – 532 p.
6. Gleckner R. F. The Piper and the Bard / Robert F. Gleckner. – Detroit : Wayne State University Press, 1959. – 322 p.
7. Heppner C. «A Desire of Being»: Identity and The Book of Thel / C. Heppner // Colby Quarterly. – 1977. – Vol. 13. – No. 2. – P. 79–98.
8. Hilton N. Blake's early works / N. Hilton // The Cambridge Companion to William Blake; ed. by M. Eaves. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – P. 193–209.
9. Levinson M. «The Book of Thel» by William Blake: A Critical Reading / Marjorie Levinson // ELH. – 1980. – Vol. 47. – No. 2. – P. 287–303.
10. Otter D. The Question and «The Book of Thel» / A. G. Den Otter. P. // Studies in Romanticism. – Boston : BU. – Vol. 30. – No. 4. – 1991. – P. 633–655.
11. Raine K. William Blake / K. Raine. – New York : Praeger Publishers, 1971. – 216 p.
12. Read D. M. Blake's «Tender Stranger»: Thel and Hervey's Meditations / Dennis M. Read // Colby Quarterly. – 1982. – Vol. 18. – No. 3. – P. 160–167.
13. Viscomi J. Illuminated printing / Joseph Viscomi // The Cambridge Companion to William Blake; ed. by M. Eaves. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – P. 37–62.

Надійшла до редколегії 05.02.2016 р.